

Civil Liability of Public Institutions and Organizations in the April 2019 Flood in Shiraz

Taherhe Mashayekh^{*}, Kourosch Ostovar Sangari^{**}

Mohammad Moghadamfard^{***}, Hossein Alaei^{****}

Abstract

The April 2019 flood in Shiraz was one of the most devastating natural disasters in the city's history, resulting in 22 fatalities, over 100 injuries, and extensive financial losses. This incident, as a social issue, highlighted weaknesses in urban management, encroachment on riverbanks, and lack of coordination among public institutions. This study examines the civil liability of public institutions in the occurrence and exacerbation of flood damages. The research method is descriptive and analytical. The findings indicate that Shiraz Municipality, through altering floodways, unauthorized constructions, failure to dredge waterways, and negligence in preventive measures, played a role in this disaster. Additionally, the Fars Regional Water Company, the Crisis Management Headquarters, and other institutions contributed to the severity of damages due to lack of oversight, ineffective coordination, and failure to fulfill legal duties. The analysis of causal relationships between the actions of responsible entities and the incident reveals that the disaster resulted from the collective contribution of multiple institutions in the

* Ph.D. Candidate of Public Law Department, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran, taherehmashayekh777@gmail.com

** Assistant Professor of Public Law, Islamic Azad University, Shiraz branch, Iran (Corresponding Author), Kourosch_ostovar_s@yahoo.com

*** Assistant Professor, Department of Public Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran, m.moghadamfard@gmail.com

**** Assistant Professor, Department of Public Law, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran, alaei1364@yahoo.com

Date received: 17/01/2025, Date of acceptance: 29/01/2025

form of concurrent (parallel) causes, and liability should be allocated based on the degree of fault of each entity.

Keywords: Civil Liability of the Government, Shiraz Flood, Public Institutions and Organizations, Municipality, Compensation for Damages.

Introduction

The April 2019 flood in Shiraz stands as one of the most devastating natural disasters in the city's history, claiming 22 lives and injuring over a hundred, while causing widespread financial damage. This tragic event highlighted critical deficiencies in urban management, including encroachments on riverbeds and a lack of effective coordination among public institutions. This paper examines the civil liabilities of these entities, focusing on their roles in both the occurrence and exacerbation of the flood's impacts. Through a descriptive and analytical approach, the research assesses the legal and operational responsibilities of the involved institutions, emphasizing the potential for foreseeability and prevention of such disasters with better legal adherence and institutional collaboration.

Materials & Methods

The Materials & Methods section of the study employs a descriptive and analytical approach, focusing on evaluating the legal and operational responsibilities of the institutions involved in the management and exacerbation of the 2019 Shiraz flood.

Discussion & Result

The results indicate that the Municipality of Shiraz was primarily responsible due to non-standard actions like constructions on riverbeds and inadequate preventive measures. Additionally, the Fars Regional Water Company and Crisis Management Headquarters contributed significantly to the exacerbation of the damages through insufficient supervision and coordination. The study highlights that the disaster was foreseeable and could have been prevented with more stringent adherence to laws and enhanced coordination among institutions.

Conclusion

The study highlights the significant need for systemic reforms in urban management and disaster preparedness following the devastating flood in Shiraz. It points out that

241 Abstract

the Municipality of Shiraz did not adequately enforce building and environmental regulations, which significantly contributed to the flood's impact. Furthermore, the lack of effective coordination and oversight among various public agencies, including the Fars Regional Water Company and Crisis Management Headquarters, intensified the disaster's effects. This research advocates for urgent improvements in regulatory compliance, infrastructure maintenance, and interagency collaboration to better protect urban areas from similar catastrophic events in the future. These steps are crucial for enhancing the resilience of cities and safeguarding the lives and properties of their inhabitants.

Bibliography

- Abbassian Pour, M., Saedi, B., & Al Buyeh, A. (2022). Ethical Dimensions of Civil Liability of the State Towards Global Environment. *Ethics in Science and Technology*, 17(4), 25–31. [in Persian]
- Ahmadi Bahrami, H. (2012). *Civil Liability*. First Edition. Tehran: Imam Sadiq University. [in Persian]
- Almasi, N., & Ghasemi, H. (2019). A Critical Perspective on the Challenges of Public Law Regarding Legislative Sovereign Liability. *Private Law Studies*, 49(1), 1–16. [in Persian]
- Badini, H. (2023). *Philosophy of Civil Liability*. Tehran: Sherkat Sahami Enteshar. [in Persian]
- Bagchi ,A. (2008). Distributive Justice and Private Law. *Hastings Law Journal* 106,60
- Cane ,P. (2014). Tort Law and Public Functions. In J. Oberdiek (Ed.) *Philosophical Foundations of the Law of Torts* (First Edition ,p. 149). Oxford University Press.
- Center for Research on Roads, Housing, and Urban Development. (2020). *Specialized Reports on the Floods of Farvardin 2019 (Report 2): Quran Gate Flood in Shiraz - Report of the Hazards Task Force*. Tehran: Center for Research on Roads, Housing, and Urban Development. [in Persian]
- Emami, M., & Ostovar Sangari, K. (2024). *Administrative Law (Volume 1: Topics of Administrative Law 1 and 2)*. Tehran: Mizan Publication. [in Persian]
- Fairgrieve ,D. ,& Squires ,D. (2019). *The Negligence Liability of Public Authorities* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Geological Survey and Mineral Explorations of Iran, Southern Regional Center (Shiraz). (2019). *Preliminary Report of the Floods of Farvardin 5-6, 2019 in Shiraz from a Geological Perspective*. Tehran: Geological Survey and Mineral Explorations of Iran. [in Persian]
- Guardian Council Research Center. (2002). *Compilation of Opinions of the Guardian Council (Volume 2)*. Tehran: Guardian Council Research Center. [in Persian]
- Haji Azizi, B., Jafari, F., & Tavakoli Nahad, R. (2022). The Morality of Strict Civil Liability. *Private Law Journal*, 19(1), 73–92. [in Persian]

- Hashemi, S. M., Ostovar Sangari, K., Hashemi, S. M., & Zarrabi, H. (2018). Civil Liability of the State for the Loss, Defect, or Misuse of Medical Equipment. *International Legal Studies*, 11(42), 55–80. [in Persian]
- Hofmann, H. C. H., Rowe, G. C., & Türk, A. H. (Eds.). (2011). *Administrative Law and Policy of the European Union*. Oxford University Press.
- Javan Jafari, M., Gorji Azarbajehani, A., & Nejatkhah, M. (2021). A Comparative Study of the Relationship Between Social Security Law and Civil Liability. *Administrative Law Quarterly*, 8(1), 57–76. [in Persian]
- Karimi Baseri, S., & Shahabzadeh, M. (2022). Identifying Key Drivers of Crisis Management in the Central Urban Areas of Shiraz with a Passive Defense Approach. *Crisis Management*, 11(Special Issue on Passive Defense), 127–148. [in Persian]
- Maleki, A., & Najm Soheili, F. (2021). Compensation for Job Losses of Innocent Defendants in the Iranian Criminal System. *International Judicial Research Biannual*, 2, 2717–1132. [in Persian]
- Ostovar Sangari, K. (2019). A Legal Analysis of the Floods of Farvardin 2019 in Shiraz. *Gozaresh Quarterly*, 9, 10–12. [in Persian]
- Perry, S. (2009). The Role of Right-Based Theory of Negligence Law. In A. Robertson & H. W. Tang (Eds.) *The Goals of Private Law*. Hart Publishing.
- Rahimi, H. (2018). Developments in the Civil Liability of the Government for Issuance and Execution of Judicial Decisions Under the New Islamic Penal Code and Criminal Procedure Code. *Public Law Research*, 20(59), 168–191. [in Persian]
- Rahimi, H., & Taraf, F. (2018). An Examination of the Desirable Justice Features in Article 1 of the Iranian Civil Liability Act Compared to John Rawls' Distributive Justice Theory. *Private Law Research*, 7(25), 59–88. [in Persian]
- Rostami, V., & Bahadory Jahromi, A. (2009). Civil Liability of the Government. *Islamic Law Journal*, 10(1), 69–105. [in Persian]
- Salehi Mazandarani, M. (2006). A Reflection on the Civil Liability of Judges in Article 171 of the Constitution. *Islamic Law Quarterly*, 2(7), 133–160. [in Persian]
- Sarbazian Esfandabad, M., & Zahiri, A. (2024). Foundations and Impacts of Distributive Justice in the Civil Liability System. *Comparative Studies of the Law of Islamic Countries*, 2(3), 89–104. [in Persian]
- Shahniaee, A. (2013). Civil Liability of Government Agencies Arising from Enacting Illegal Regulations: An Analysis of a Uniform Judicial Ruling. *Ray Quarterly*, 2(1), Spring (Piai 2). [in Persian]
- Sighal, Y., Bani Naimah, E., & Irani, A. (2019). Policy Orientation Based on Risk Knowledge (Case Study: Farvardin 2019 Floods in Khuzestan and Shiraz). *Environmental Risk Management*, 6(3), 205–219. [in Persian]
- Smith, S. (2009). *Unjust Enrichment: Nearer to Tort Than Contract*. In *Philosophical Foundations of Unjust Enrichment*. Oxford University Press.

243 Abstract

- Vaezi, S. M. (2015). The Criterion of Sovereign Action in Iranian Administrative Law. *Legal Studies*, 7(2), 199–220. [in Persian]
- Valaee, A., Yavari, A., & Gorji Azarbajehani, A. (2022). Toward Legislative Accountability: A Reflection on Civil Liability Arising from Legislative Acts. *Comparative Law Studies*, 13(2), 887–912. [in Persian]
- Zargoush, M. (2017). *Civil Liability of the Government (Volume 2)*. Tehran: Mizan Publication. [in Persian]
- Zargoush, M. (2024). *Civil Liability of the Government (Theoretical Foundations)*. Tehran: Mizan Publication. [in Persian]

مسئولیت مدنی نهادها و مؤسسات عمومی در سیل فروردین ۱۳۹۸ شیراز

طاهره مشایخ*

کوروش استوار سنگری**، محمد مقدم فرد***، حسین علانی****

چکیده

سیل فروردین ۱۳۹۸ شیراز یکی از ویرانگرترین حوادث طبیعی در تاریخ این شهر بود که منجر به جان باختن ۲۲ نفر، زخمی شدن بیش از ۱۰۰ نفر و خسارات مالی گسترده‌ای شد. این حادثه، به‌عنوان یک مسئله اجتماعی، ضعف‌های بنیادی در مدیریت شهری، تجاوز به حریم رودخانه‌ها و ناهماهنگی میان نهادهای عمومی را آشکار ساخت. این مقاله درصدد پاسخ به این پرسش است که مسئولیت مدنی نهادها و مؤسسات عمومی در وقوع و تشدید خسارات این سیل چگونه تبیین می‌شود. روش تحقیق به‌کاررفته در این پژوهش توصیفی و تحلیلی است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شهرداری شیراز با اقداماتی مانند تغییر کاربری مسیل‌ها، ساخت‌وساز غیراستاندارد، عدم لایروبی مستمر و کوتاهی در اتخاذ تدابیر پیشگیرانه در وقوع این حادثه نقش داشته است. در کنار آن، شرکت آب منطقه‌ای فارس، ستاد مدیریت بحران و سایر نهادهای مرتبط نیز به دلیل کوتاهی در نظارت، عدم هماهنگی مؤثر و قصور در اجرای وظایف قانونی در تشدید خسارات مؤثر بوده‌اند. بررسی رابطه

* دانشجوی دکتری گروه حقوق عمومی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران،
taherehmashayekh777@gmail.com

** استادیار گروه حقوق عمومی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران (نویسنده مسئول)،
Kourosh_ostovar_s@yahoo.com

*** استادیار گروه حقوق عمومی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران،
m.moghadamfard@gmail.com

**** استادیار حقوق عمومی، گروه حقوق عمومی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران،
alae1364@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۰

سببیت میان اقدامات دستگاه‌های مسئول و وقوع حادثه نشان می‌دهد که این رویداد نتیجه مشارکت تمامی نهادهای مرتبط در قالب اسباب عرضی بوده و مسئولیت بر اساس میزان تقصیر میان آن‌ها تقسیم می‌شود.

کلیدواژه‌ها: مسئولیت مدنی دولت، سیل شیراز، نهادها و مؤسسات عمومی، شهرداری، جبران خسارت.

۱. مقدمه

سیل فروردین ۱۳۹۸ شیراز یکی از ویرانگرترین حوادث طبیعی بود که در بازه زمانی کوتاهی به وقوع پیوست و پیامدهای گسترده‌ای به همراه داشت. این سیل، ناشی از بارش‌های شدید و رگباری بود که به‌طور خاص در حوضه آبریز دروازه قرآن و محله سعدی شدت گرفت. دروازه قرآن شاهد یک رگبار ۴۳ دقیقه‌ای بود که موجب تجمع رواناب و سرریز شدن آب به خیابان‌های شیراز شد. این حادثه منجر به جان باختن ۲۲ نفر و زخمی شدن بیش از ۱۰۰ نفر گردید که تراکم بالای جمعیت در ایام نوروز، این خسارات را تشدید کرد. از طرفی، سیل در محله سعدی با حمل گل‌ولای و زباله، سبب انسداد کانال‌ها و تخریب برخی از منازل و کارگاه‌ها شد. خسارت مالی ناشی از این دو سیل بالغ بر هزاران میلیارد ریال برآورد شده است. این حادثه به‌وضوح ضعف زیرساخت‌ها و آماده‌سازی شهری در برابر مخاطرات طبیعی را نشان داد و نیاز به برنامه‌ریزی بهتر را برجسته کرد.

مسئولیت مدنی نهادها و مؤسسات عمومی در برابر چنین حوادثی اهمیت زیادی دارد، زیرا هدف آن تأمین عدالت و جبران خسارت برای افراد آسیب‌دیده است. این مسئولیت دولت و نهادهای عمومی را ملزم می‌کند تا با اتخاذ تدابیر پیشگیرانه و مناسب، از جان و مال شهروندان محافظت کنند. بررسی این مسئولیت‌ها به شناسایی نقاط ضعف در مدیریت بحران و زیرساخت‌های موجود کمک می‌کند. همچنین، تحلیل مسئولیت مدنی، نقش مهمی در شفافیت عملکرد نهادها و تقویت پاسخگویی آن‌ها در برابر مردم ایفا می‌کند. تعیین دقیق مسئولیت‌ها زمینه‌ساز اصلاح قوانین و رویه‌های اجرایی برای کاهش خطرات مشابه در آینده خواهد بود. چنین بررسی‌هایی نه تنها به جبران خسارت زیان‌دیدگان کمک می‌کند، بلکه اعتماد عمومی را به نظام حقوقی و مدیریتی کشور تقویت می‌نماید. این مسئولیت، در نهایت به بهبود زیرساخت‌های شهری و افزایش تاب‌آوری در برابر بحران‌های طبیعی منجر می‌شود.

۲. مسئولیت مدنی دولت در پرتو مفاهیم مشابه

مسئولیت مدنی دولت، یکی از مفاهیم بنیادین حقوق عمومی، با سایر اشکال مسئولیت مانند مسئولیت اخلاقی، سیاسی و سایر مسئولیت‌ها تفاوت‌های اساسی دارد. اگرچه این مفاهیم به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم با یکدیگر در ارتباط هستند، اما در حوزه حقوقی کاربردها و آثار متفاوتی دارند (عباسیان پور و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۶-۲۷). مسئولیت مدنی به‌طور خاص به الزام دولت برای جبران خسارت ناشی از نقض قوانین یا ترک فعل‌های قانونی محدود می‌شود. در مقابل، مسئولیت اخلاقی یا اجتماعی دولت بر تعهدات وجدانی یا رفتارهای مقبول اجتماعی متمرکز است. حقوق عمومی از ضمانت‌های اجرایی برای اعمال مسئولیت مدنی استفاده می‌کند، در حالی که مسئولیت‌های دیگر بیشتر جنبه اختیاری دارند (رستمی و بهادری جهرمی، ۱۳۸۸: ۷۱-۷۳). این تمایز برای جلوگیری از سوءتفاهم‌های قانونی و تقویت شفافیت حقوقی ضروری است. به همین دلیل، تفکیک دقیق مسئولیت مدنی دولت از مفاهیم مشابه آن، برای ارتقای حقوق شهروندی و حفظ نظم اجتماعی اهمیت دارد.

یکی از تفاوت‌های اساسی میان مسئولیت مدنی و اخلاقی دولت، ضمانت اجرای آن‌هاست. مسئولیت اخلاقی بر تعهدات وجدانی و هنجارهای اجتماعی تأکید دارد، اما فاقد ضمانت اجرایی مشخص است (حاجی عزیزی و همکاران، ۱۴۰۱: ۷۵-۷۸). در مقابل، مسئولیت مدنی از طریق دادگاه‌ها و نظام حقوقی اعمال می‌شود و الزامات قانونی روشنی دارد. برای مثال، دولت ممکن است اخلاقاً ملزم به ارائه خدمات به افراد آسیب‌دیده باشد، اما مسئولیت مدنی تنها زمانی محقق می‌شود که زیان‌دیده از طریق شکایت قانونی درخواست جبران کند. حقوق عمومی با ایجاد یک چارچوب الزام‌آور، مسئولیت‌ها را به سطحی اجرایی و قابل‌پیاده‌سازی می‌رساند. این ویژگی که در فرآیندهای اجرایی و ماهیت الزام‌آور مسئولیت دیده می‌شود، یکی از نقاط قوت نظام حقوقی در مقایسه با مباحث صرفاً اخلاقی است. از این رو، مسئولیت مدنی دولت، به‌ویژه در حوزه جبران خسارت، با مرزهای مشخص و ضمانت‌های قانونی محکم‌تری همراه است.

مسئولیت سیاسی دولت نیز تفاوت‌های بنیادینی با مسئولیت مدنی دارد. مسئولیت سیاسی به معنای الزام مقامات به رعایت قوانین اساسی و پاسخگویی به شهروندان است. برای مثال، استیضاح یا عزل مقامات، یکی از ضمانت‌های اجرایی مسئولیت سیاسی است که به‌طور مستقیم با حقوق مدنی مرتبط نیست. مسئولیت مدنی دولت معمولاً به جبران خسارت ناشی از تقصیر یا ترک فعل محدود می‌شود و سازوکار آن در محاکم قضایی

مشخص است. در مقابل، مسئولیت سیاسی بیشتر در چارچوب نهادهای قانون‌گذاری یا اجرایی و با هدف نظارت بر عملکرد دولت اعمال می‌شود. برای مثال، زمانی که یک مقام دولتی به دلیل نقض قوانین عزل می‌شود، این اقدام بیشتر جنبه سیاسی دارد تا جبران خسارت مدنی (زرگوش، ۱۴۰۳: ۴۵-۴۷)؛ بنابراین، تفاوت در ماهیت الزام و اهداف این دو نوع مسئولیت، یکی از نکات مهم در تفکیک آن‌ها است.

مسئولیت مدنی دولت از جبران‌های غیرپولی نیز متمایز است. جبران‌های غیرپولی شامل اقداماتی مانند ابطال مصوبات غیرقانونی، اعاده وضعیت به حالت قبل یا عذرخواهی رسمی است. این نوع جبران‌ها بیشتر به منظور رعایت اصول حقوقی و تأمین عدالت عمومی اعمال می‌شوند و معمولاً به پرداخت خسارت مالی نمی‌انجامند. مسئولیت مدنی، برخلاف این نوع جبران‌ها، اغلب به الزام دولت به پرداخت غرامت محدود می‌شود. برای مثال، اگر یک اقدام دولتی موجب تخریب اموال عمومی شود، جبران غیرپولی ممکن است شامل اصلاح و بازسازی باشد، درحالی‌که مسئولیت مدنی پرداخت خسارت مالی به زیان‌دیدگان را ایجاب می‌کند (Hofmann et al, 2011: 798). این تفاوت نشان‌دهنده رویکرد متمایز در برخورد با تخلفات و پیامدهای آن‌ها است. به همین دلیل، مسئولیت مدنی دولت و جبران‌های غیرپولی، از نظر اهداف و شیوه اجرای تعهدات، تفاوت‌های قابل‌توجهی دارند.

یکی دیگر از موارد تفاوت، مسئولیت مدنی با حق استرداد است. حق استرداد به معنای بازگرداندن مال یا وجهی است که به‌طور غیرقانونی از فرد یا گروهی گرفته شده است. درحالی‌که استرداد، به‌ویژه در موارد مالیاتی، بازگرداندن وضعیت به حالت اول را دنبال می‌کند، مسئولیت مدنی بیشتر بر جبران خسارت تأکید دارد. برای مثال، اگر دولتی مبلغی اضافی از شهروندان به اشتباه دریافت کرده باشد، استرداد این مبلغ یک الزام قانونی است، اما در حوزه مسئولیت مدنی قرار نمی‌گیرد (Smith, 2009: 47-49). تفاوت اصلی این دو در ماهیت الزام و هدف نهایی آن‌هاست. درحالی‌که مسئولیت مدنی به اصلاح بی‌عدالتی‌ها می‌پردازد، استرداد بیشتر به احیای حقوق قانونی اولیه متمرکز است؛ بنابراین، این دو نهاد حقوقی با وجود شباهت‌هایی که دارند، از نظر مفهوم و کاربرد حقوقی کاملاً متمایز هستند.

۳. مبانی نظری مسئولیت مدنی نهادها و مؤسسات عمومی

فلسفه مسئولیت مدنی نهادها و مؤسسات عمومی بر تعهد دولت در جبران خسارت زیان‌دیدگان و تأمین عدالت اجتماعی استوار است. این رویکرد بر اصولی استوار است که

دولت را به‌عنوان نماینده جامعه و حافظ حقوق شهروندان تعریف می‌کند. بر پایه این دیدگاه، دولت وظیفه دارد در صورت ارتکاب خطا یا ترک فعلی که باعث زیان شود، مسئولیت مدنی را بپذیرد و خسارت‌های واردشده را جبران کند (Fairgrieve & Squires, 1999: 97-99). دولت، به‌عنوان بزرگ‌ترین نهاد قدرت در جامعه، وظیفه‌ای کلیدی در ایجاد تعادل میان حقوق فردی و منافع عمومی بر عهده دارد. فلسفه مسئولیت مدنی دولت با اصل حاکمیت قانون گره خورده و دولت را ملزم می‌کند که همواره به مقررات و اصول قانونی پایبند باشد. این مسئولیت در نهایت به‌عنوان ابزاری برای تضمین عدالت و بازگرداندن تعادل به روابط اجتماعی عمل می‌کند.

نظریه عدالت اصلاحی به‌عنوان یکی از مبانی مهم مسئولیت مدنی دولت، بر جبران کامل خسارت زیان‌دیدگان تأکید دارد. این نظریه، تقصیر را به‌عنوان عنصر کلیدی در مسئولیت مدنی دولت شناسایی می‌کند و هدف آن بازگرداندن وضعیت زیان‌دیده به شرایط پیش از زیان است. عدالت اصلاحی به‌دنبال حفظ برابری در روابط حقوقی میان دولت و شهروندان است و به‌عنوان یک اصل اخلاقی، بر لزوم جبران خسارت تأکید دارد. در این نظریه، دولت موظف است در برابر اعمال خلاف قانون یا خطاهایی که منجر به زیان می‌شوند، پاسخگو باشد (رحیمی و طرف، ۱۳۹۷: ۸۱-۸۲). در این چارچوب، عنصر سببیت اهمیت ویژه‌ای دارد و نقش آن در تبیین ارتباط میان زیان وارده و رفتار دولت برجسته است. عدالت اصلاحی در این نظریه، علاوه بر جنبه جبرانی، به تقویت اعتماد اجتماعی نسبت به نظام حقوقی نیز کمک می‌کند. (Cane, 2014: 149). باین‌حال، در مواردی که اثبات تقصیر دولت دشوار است، این نظریه با محدودیت‌هایی روبه‌رو می‌شود.

در نظریه عدالت توزیعی که مکمل عدالت اصلاحی در فلسفه مسئولیت مدنی دولت است، بر توزیع عادلانه منابع تأکید می‌شود. در این نظریه بیان می‌شود که دولت موظف است با اتخاذ سیاست‌های مناسب، نابرابری‌های ساختاری را کاهش داده و منابع را به شکلی منصفانه میان افراد توزیع کند. عدالت توزیعی، به‌ویژه در شرایطی که زیان ناشی از تصمیمات دولت تأثیر گسترده‌ای بر جامعه داشته باشد، اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. (سربازیان و زهیری، ۱۴۰۳: ۹۵-۹۷). این دیدگاه بر مسئولیت دولت در تضمین فرصت‌های برابر و رفع تبعیض تأکید دارد و سیاست‌های جبرانی را در این راستا ضروری می‌داند. بر اساس این نظریه، مسئولیت مدنی دولت باید فراتر از جبران فردی عمل کرده و اهداف عدالت اجتماعی را نیز دنبال کند (Bagchi, 2008: 142-147). عدالت توزیعی همچنین

به دولت کمک می‌کند تا با شفافیت بیشتر، اعتماد عمومی را جلب کند. اجرای این نظریه در عمل، نیازمند ایجاد سازوکارهایی است که توانایی توزیع منابع را به صورت کارآمد داشته باشند.

در رویکرد ابزارگرایانه به مسئولیت مدنی دولت، این مسئولیت به عنوان ابزاری برای افزایش کارایی اقتصادی و جلوگیری از رفتارهای زیان‌بار تعریف می‌شود. این دیدگاه معتقد است که مسئولیت مدنی می‌تواند دولت را به اتخاذ تصمیماتی وادار کند که منافع اجتماعی را به حداکثر برساند. جبران خسارت در این رویکرد، علاوه بر اینکه یک الزام حقوقی است، به عنوان یک ابزار پیشگیرانه نیز عمل می‌کند. این نظریه با در نظر گرفتن هزینه‌های اجتماعی ناشی از اقدامات دولت، تلاش دارد تا رفتارهای کارآمدتر و مسئولانه‌تری را در تصمیم‌گیری‌های دولت ایجاد کند. (Perry, 2009: 87). ابزارگرایی به‌ویژه در مواقعی که زیان‌های وارده قابل پیش‌بینی هستند، تأثیر قابل‌توجهی دارد. با این حال، محدودیت‌هایی چون عدم پاسخگویی دولت به سازوکارهای بازار، چالش‌هایی را برای اجرای این رویکرد ایجاد کرده است. اثربخشی این نظریه مستلزم تعریف دقیق هزینه‌ها و منافع اجتماعی و اعمال سیاست‌هایی مبتنی بر شفافیت است.

نظریه استحقاق، مسئولیت مدنی دولت را بر مبنای حقوق ذاتی شهروندان تعریف می‌کند. این نظریه بر این باور است که دولت موظف به تضمین دسترسی شهروندان به منابع و خدمات عمومی است و نقض این حقوق می‌تواند مبنای مسئولیت باشد. استحقاق، مفهومی فراتر از جبران خسارت دارد و دولت را ملزم به رعایت عدالت و انصاف در تمامی تصمیم‌گیری‌های خود می‌کند. در این چارچوب، شهروندان از حق قانونی برای بهره‌مندی از منابع عمومی برخوردار هستند و دولت نمی‌تواند آن‌ها را از این حقوق محروم کند (بادینی، ۱۴۰۲: ۱۱۰-۱۲۰). نظریه استحقاق، ابزار مهمی برای تضمین رعایت حقوق شهروندی و حفظ مشروعیت دولت است. با این حال، تعیین دقیق حدود و مصادیق استحقاق، از چالش‌های اجرایی این نظریه محسوب می‌شود. اجرای موفق این نظریه مستلزم ایجاد قوانین شفاف و قابل‌اجرا و نظارت بر عملکرد دولت است.

۴. اعمال عمومی علت خسارت

اعمال عمومی، به‌ویژه آن‌هایی که توسط نهادهای دولتی، سازمان‌های عمومی یا ارگان‌های حکومتی انجام می‌شوند، ممکن است به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم باعث ایجاد خسارت

برای اشخاص حقیقی و حقوقی شوند. بررسی این اعمال از جنبه‌های حقوقی و اجتماعی اهمیت دارد، زیرا علاوه بر احیای حقوق زیان‌دیدگان، می‌تواند به بهبود روابط میان شهروندان و دولت نیز کمک کند. در این زمینه، شناسایی ماهیت اعمال عمومی و مفهوم علت خسارت، نقش کلیدی در درک این موضوع ایفا می‌کند. خسارات ناشی از اعمال عمومی ممکن است در اشکال مختلف، مانند خسارات مالی، جانی یا معنوی بروز کنند که هر کدام پیامدها و آثار خاص خود را دارند (امامی و استوار سنگری، ۱۴۰۳: ۳۸۰). بررسی دقیق این خسارات به ما امکان می‌دهد تا سازوکارهای مناسب برای جبران آن‌ها را شناسایی کنیم. راه‌حل‌های پیشنهادی برای کاهش این خسارات شامل اصلاح فرآیندهای اجرایی، نظارت دقیق‌تر بر عملکرد نهادها و تقویت قوانین حمایتی است.

۱.۴ مسئولیت مدنی ناشی از عمل تقنینی

مسئولیت مدنی ناشی از عمل قانون‌گذار و نمایندگان مجلس به دلیل پیچیدگی‌های حقوقی و مفهومی، همواره موضوع بحث و بررسی در نظام‌های حقوقی مختلف بوده است. در خصوص مسئولیت دستگاه قانون‌گذار، مسئله اصلی این است که آیا وضع قوانینی که منجر به زیان برخی افراد می‌شود، می‌تواند زمینه‌ساز مسئولیت مدنی دولت گردد. در بسیاری از نظام‌های حقوقی، وضع قانون به‌عنوان یکی از مظاهر حاکمیت تلقی شده و مسئولیت مدنی ناشی از آن بندرت به رسمیت شناخته می‌شود (الماسی و قاسمی، ۱۳۹۸: ۳-۷). با این حال، نظریه‌هایی نظیر نظریه مساوات افراد در برابر هزینه‌های عمومی، تلاش کرده‌اند این مسئولیت را توجیه کنند. بر اساس این نظریه، اگر قانونی منافع عمومی را تأمین کند ولی موجب تحمیل زیان‌های خاص بر افراد یا گروه‌های خاصی شود، جبران این زیان‌ها ضروری است. پذیرش این نوع مسئولیت، همان‌گونه که در رأی فلورت شورای دولتی فرانسه مشاهده شد، بر مبنای اصل عدالت اجتماعی و جلوگیری از تحمیل بار نامتناسب بر برخی افراد جامعه استوار است. این رویکرد نه تنها اعتماد عمومی را به نظام حقوقی تقویت می‌کند، بلکه عدالت اجتماعی را در سطح گسترده‌تری تأمین می‌نماید (امامی و استوار سنگری، ۱۴۰۳: ۳۸۲). در حقوق ایران، مسئولیت ناشی از اعمال تقنینی، به‌ویژه قوانین عادی و اساسی، کمتر مورد پذیرش قرار گرفته و امکان طرح ادعای جبران خسارت در این زمینه بسیار محدود است. با این وجود، در خصوص مقررات اجرایی نظیر آیین‌نامه‌ها و تصویب‌نامه‌ها، امکان بررسی مسئولیت دولت وجود دارد، زیرا این مقررات به‌طور مستقیم زیان‌هایی را ایجاد می‌کنند که نیازمند جبران است.

در ارتباط با مسئولیت مدنی ناشی از اعمال نمایندگان مجلس، اصل ۸۶ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مصونیت نمایندگان را در قبال اظهارات و آرائی که در راستای وظایف نمایندگی مطرح می‌شود، تضمین کرده است. این مصونیت، استقلال نمایندگان را تقویت کرده و آن‌ها را از تعقیب کیفری یا مدنی بابت نظرات و آرائی که در فرآیند قانون‌گذاری یا نظارت ارائه می‌دهند، معاف می‌کند. هدف از این مصونیت، ایجاد فضای امن برای انجام وظایف نمایندگی و دفاع از حقوق مردم است (ولایی و همکاران، ۱۴۰۱: ۸۹۴-۸۹۵). با این حال، نظریه تفسیری شورای نگهبان در خصوص این اصل، استثنایی بر مصونیت نمایندگان قائل شده و ارتکاب اعمال مجرمانه را حتی در مقام ایفای وظایف نمایندگی، خارج از شمول این مصونیت دانسته است. این تفسیر، علی‌رغم حمایت از پاسخگویی نمایندگان در موارد خاص، نگرانی‌هایی را درباره محدودیت آزادی عمل و استقلال آنان ایجاد کرده است. برخی حقوقدانان معتقدند که این محدودیت می‌تواند اهداف قانون اساسی در تضمین استقلال و کارآمدی مجلس را تحت‌الشعاع قرار دهد (مرکز تحقیقات شورای نگهبان، ۱۳۸۱: ۲۰۸). از این رو، حفظ توازن میان مصونیت نمایندگان در چارچوب وظایف نمایندگی و مسئولیت‌پذیری آنان در قبال اعمال خارج از این چارچوب، برای حفظ عدالت و تأمین منافع عمومی ضروری است.

۲.۴ مسئولیت مدنی ناشی از اعمال قضایی

مسئولیت مدنی ناشی از اعمال قضایی در نظام حقوقی ایران، بر اساس اصل ۱۷۱ قانون اساسی و قوانین عادی نظیر مواد ۲۵۵ تا ۲۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری و ماده ۱۳ قانون مجازات اسلامی، چارچوب مشخصی پیدا کرده است. اصل ۱۷۱ قانون اساسی به‌صراحت بیان می‌دارد که در موارد تقصیر یا اشتباه قضات که منجر به ورود زیان مادی یا معنوی به افراد شود، قاضی یا دولت موظف به جبران خسارت هستند (صالحی مازندرانی، ۱۳۸۵: ۱۳۴). این اصل، دولت را در موارد نبود تقصیر قاضی مسئول جبران خسارات وارده معرفی می‌کند و اعاده حیثیت را نیز در مواردی که هتک حیثیت صورت گرفته باشد، الزامی می‌داند. ماده ۱۳ قانون مجازات اسلامی نیز بر مسئولیت دولت در مواردی که زیان ناشی از اجرای مجازات یا اقدامات تأمینی و تربیتی باشد، تأکید می‌کند (احمدی بهرامی، ۱۳۹۱: ۵۱۲). در این ماده، در صورت اثبات عمد یا تقصیر، مسئولیت کیفری و مدنی متوجه مرتکب است و در غیر این صورت، خسارت باید از بیت‌المال جبران شود (رحیمی، ۱۳۹۷: ۱۳۹۷).

مسئولیت مدنی نهادها و مؤسسات عمومی ... (طاهره مشایخ و دیگران) ۲۵۳

۱۶۶-۱۶۷). این تصریح قانونی، به زیان‌دیدگان اطمینان بیشتری در خصوص جبران خسارت وارد می‌کند، اما همچنان ابهاماتی در مورد مفهوم و حدود «بیت‌المال» به‌عنوان منبع جبران خسارت وجود دارد که نیازمند شفاف‌سازی است.

مواد ۲۵۵ تا ۲۶۰ قانون آیین دادرسی کیفری، سازوکار دقیقی را برای جبران خسارت بازداشت‌های غیرقانونی تعیین کرده‌اند و مکانیسم‌هایی نظیر تشکیل کمیسیون‌های استانی و ملی برای رسیدگی به درخواست‌های جبران خسارت معرفی نموده‌اند. ماده ۲۵۵ تصریح دارد که افرادی که در جریان دادرسی یا تحقیقات مقدماتی بازداشت‌شده‌اند و پس‌از آن حکم برائت یا منع تعقیب آن‌ها صادر شده است، حق دارند خسارت مادی و معنوی وارده را از دولت مطالبه کنند (ملکی و نجم سهیلی، ۱۴۰۰: ۸۰۵-۸۰۶). این ماده همچنین فرآیندی شفاف برای ارائه درخواست، رسیدگی توسط کمیسیون‌های استانی و ملی و صدور رأی قطعی پیش‌بینی کرده است. در همین راستا، ماده ۲۵۹ به دولت اجازه می‌دهد که پس از پرداخت خسارت به زیان‌دیدگان، به عامل اصلی زیان، اعم از قاضی یا شاهد دروغین، مراجعه کند. این ماده اگرچه تضمینی برای تأمین حقوق زیان‌دیدگان فراهم کرده است، اما با اصل ۱۷۱ قانون اساسی که دولت را تنها در صورت نبود مقصر مسئول می‌داند، در تضاد است. چنین تعارضاتی ضرورت بازنگری و هماهنگی میان قوانین عادی و اصول قانون اساسی را آشکار می‌کند (امامی و استوار سنگری، ۱۴۰۳: ۲۸۶-۲۸۹). اجرای صحیح این مقررات و رفع تعارض‌های موجود، گامی مؤثر در تقویت عدالت قضایی و تأمین اعتماد عمومی به نظام حقوقی کشور خواهد بود.

۳.۴ مسئولیت مدنی ناشی از اعمال اداری قوه مجریه

مسئولیت مدنی ناشی از اعمال اداری قوه مجریه به دلیل ارتباط گسترده این قوه با شهروندان، یکی از حوزه‌های پرچالش در نظام حقوقی است. قوه مجریه، در اجرای وظایف خود، ممکن است با تصمیمات انفرادی یا عام‌الشمول، به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم باعث ورود خسارت به افراد یا گروه‌های مختلف شود. اعمال اداری انفرادی مانند تملک اراضی یا صدور مجوزهای خاص و مقررات عام‌الشمول نظیر آیین‌نامه‌ها و بخشنامه‌ها، هر دو می‌توانند پیامدهای حقوقی جدی برای زیان‌دیدگان به همراه داشته باشند (هاشمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۷۴-۷۶). بر اساس ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، در صورتی که خسارت ناشی از بی‌احتیاطی، تقصیر یا عمد کارکنان باشد، مسئولیت بر عهده فرد خاطی است؛ اما

اگر خسارت ناشی از نقص در وسایل یا ساختار اداری باشد، دولت به‌عنوان کارفرما مسئول جبران زیان خواهد بود. این تفکیک میان مسئولیت شخصی کارمندان و مسئولیت دولت، چارچوبی روشن برای بررسی دعاوی حقوقی مرتبط با قوه مجریه ارائه می‌دهد و تضمین‌کننده رعایت حقوق شهروندان است.

یکی از مصادیق بارز مسئولیت مدنی دولت، وضع مقررات عام‌الشمول است که ممکن است منجر به ورود زیان به اشخاص شود. اصل ۱۳۸ قانون اساسی به قوه مجریه اختیار می‌دهد که در چارچوب قوانین مصوب، آیین‌نامه‌ها و تصویب‌نامه‌هایی را وضع کند. اگر این مقررات خلاف قانون یا مصلحت عمومی باشند و به افراد یا گروه‌ها زیان وارد کنند، مسئولیت مدنی نهاد وضع‌کننده آن‌ها قابل طرح است. دیوان عدالت اداری، به‌عنوان مرجع اصلی بررسی این موضوعات، نقش حیاتی در تضمین حقوق زیان‌دیدگان ایفا می‌کند. بر اساس ماده ۱۲ قانون دیوان عدالت اداری، افراد می‌توانند با شکایت از مقررات زیان‌بار، درخواست ابطال آن‌ها را مطرح کنند. دیوان عدالت با بررسی شکایات و تطبیق آن‌ها با اصول قانونی، حکم به ابطال مقررات مغایر می‌دهد و زیان‌دیدگان را برای مطالبه خسارت به دادگاه‌های عمومی هدایت می‌کند. این فرآیند حقوقی، ابزار مؤثری برای حمایت از حقوق شهروندان در برابر تخلفات اداری فراهم کرده و به تقویت اعتماد عمومی به نهادهای اجرایی و قضایی منجر می‌شود.

ماده ۱۳ قانون دیوان عدالت اداری تأکید دارد که ورود خسارت ناشی از مقررات دولتی باید مستند به دلایل کافی و مستندات مشخص باشد. دادگاه عمومی، پس از تأیید ورود خسارت از سوی دیوان عدالت، وظیفه تعیین میزان خسارت و صدور حکم جبران آن را بر عهده دارد (شهنیایی، ۱۳۹۲: ۷۱-۷۲). این مکانیسم، امکان بررسی دقیق و شفاف دعاوی مرتبط با مقررات دولتی را فراهم می‌کند و موجب می‌شود که زیان‌دیدگان بتوانند حقوق خود را به‌صورت قانونی احیا کنند. مثال‌هایی از این موارد، دعاوی علیه نهادهای دولتی مانند شرکت ملی پخش فرآورده‌های نفتی یا وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی است که در آن‌ها بخشنامه‌های نادرست یا اقدامات مغایر قانون منجر به خسارت شده‌اند. احکام دیوان عدالت اداری در این پرونده‌ها، بر رعایت دقیق قانون و حمایت از حقوق زیان‌دیدگان تأکید کرده و نشان‌دهنده تعهد نظام حقوقی ایران به اصول عدالت و شفافیت است (امامی و استوار سنگری، ۱۴۰۳: ۳۹۰-۳۹۲). این سازوکارها، در کنار نظارت دقیق‌تر بر تصمیمات قوه مجریه، نقشی کلیدی در تحقق عدالت اجتماعی ایفا می‌کنند.

۵. عوامل رافع جبران خسارت

اعمال عمومی در برخی موارد می‌توانند زمینه‌ساز خساراتی شوند که قانون‌گذار برای تعیین مسئولیت ناشی از آنها، استثنائاتی قائل شده است. ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی یکی از مهم‌ترین موادی است که به عدم الزام دولت در جبران خسارت ناشی از اعمال حاکمیتی اشاره می‌کند. این ماده تصریح دارد که دولت در صورت اقدام در راستای اعمال حاکمیت و به‌منظور تأمین منافع اجتماعی، مسئولیتی در قبال جبران خسارات وارده ندارد. این اصل نشان‌دهنده تقدم منافع اجتماعی بر حقوق فردی در شرایط خاص است که قانون‌گذار آن را ضروری تشخیص داده است (واعظی، ۱۳۹۴: ۲۰۳-۲۰۵). با این حال، قوانین و مقررات تصویب‌شده پس از ماده ۱۱، نظیر اصل ۱۷۱ قانون اساسی و ماده ۱۳ قانون به‌کارگیری سلاح، تحولاتی در پذیرش مسئولیت مدنی دولت حتی در موارد حاکمیتی ایجاد کرده‌اند. این تغییرات بر اولویت حقوق فردی در کنار منافع عمومی تأکید دارند.

یکی از نمونه‌های برجسته در زمینه اعمال عمومی و مسئولیت دولت، پرونده بیماران هموفیلی است که طی آن ۹۹۵ بیمار به دلیل آلوده بودن فرآورده‌های خونی وارداتی دچار زیان شدند. دادگاه در این پرونده، با استناد به اصول قانونی و قواعد فقهی، اقدامات وزارت بهداشت و سازمان‌های مرتبط را از شمول اعمال حاکمیتی خارج کرد و آن‌ها را مسئول جبران خسارت شناخت. این رأی تأکیدی بر ضرورت رعایت حقوق زیان‌دیدگان حتی در حوزه وظایف دولت بود. دادگاه علاوه بر خسارات مادی، بر جبران خسارات معنوی از جمله کاهش امید به زندگی و آسیب‌های روانی تأکید کرد. این رویکرد نشان‌دهنده تحول در نگاه حقوقی نسبت به مسئولیت دولت است، هرچند که قسمت اخیر ماده ۱۱ همچنان در برخی پرونده‌ها مبنای معافیت دولت از مسئولیت قرار می‌گیرد.

در کنار اعمال حاکمیتی، ماده ۱۲ قانون مسئولیت مدنی به عامل دیگری برای معافیت از جبران خسارت اشاره دارد: عدم امکان جلوگیری از ورود زیان. بر اساس این ماده، اگر فرد یا نهادی تمام اقدامات احتیاطی لازم را به‌تناسب اوضاع و احوال رعایت کرده باشد و همچنان نتوانسته باشد از زیان جلوگیری کند، مسئولیت مدنی منتفی می‌شود. این ماده به‌ویژه در مواردی که کارفرمایان مسئول زیان‌های واردشده توسط کارکنانشان شناخته می‌شوند، اهمیت ویژه‌ای دارد. کارفرمایان می‌توانند با اثبات اینکه تمامی تمهیدات لازم را رعایت کرده‌اند و زیان اجتناب‌ناپذیر بوده، از مسئولیت معاف شوند. این ماده با تأکید بر عدالت، مانع از تحمیل مسئولیت‌های غیرمنصفانه به افراد و نهادها می‌شود.

این رویکرد قانونی نه تنها به شفافیت در تعیین مسئولیت‌ها کمک می‌کند، بلکه به تقویت اقدامات پیشگیرانه نیز منجر می‌شود. ماده ۱۲ در مواردی که کارکنان دستگاه‌های دولتی و شهرداری‌ها مشمول قانون کار باشند، نیز قابل استناد است و این دستگاه‌ها در جایگاه کارفرما ملزم به جبران خسارات ناشی از عملکرد کارکنان خود خواهند بود، مگر اینکه شرایط معافیت از مسئولیت را اثبات کنند (امامی و استوار سنگری، ۱۴۰۳: ۳۷۶-۳۷۹). این تعادل میان حمایت از زیان‌دیدگان و تأمین انصاف نسبت به مسئولان زیان، نشان‌دهنده نگاه جامع قانون‌گذار در مدیریت تعارضات حقوقی و اجتماعی است. با چنین قوانینی، نظام حقوقی تلاش دارد علاوه بر احقاق حقوق زیان‌دیدگان، از کارفرمایان و دستگاه‌های اجرایی در برابر مسئولیت‌های غیرضروری حمایت کند.

۶. نهادهای مسئول در سیل شیراز

در این بخش، به بررسی عملکرد حقوقی و اجرایی نهادهای مسئول در مدیریت سیل اخیر شیراز پرداخته می‌شود. موضوعاتی همچون تخلفات شهرداری در تصرف بستر رودخانه‌ها بدون مجوز قانونی، قصور شرکت آب منطقه‌ای فارس در نظارت و اجرای طرح‌های پیشگیرانه، کوتاهی ستاد مدیریت بحران در انجام اقدامات مؤثر و نقش اداره کل راه و شهرسازی و اداره کل منابع طبیعی در ایجاد و تشدید خسارات، بر اساس قوانین و مقررات موجود تحلیل می‌گردد. هدف از این بررسی، شناسایی کاستی‌ها و ارائه زمینه‌های اصلاحی برای جلوگیری از وقوع بحران‌های مشابه در آینده است.

۱.۶ شهرداری

شهرداری‌ها به‌عنوان نهادهای عمومی محلی، مسئولیت‌های مهمی در مدیریت بحران‌ها و پیشگیری از خطرات طبیعی مانند سیل بر عهده‌دارند (زرگوش، ۱۳۹۶: ۲۲۱). در مورد سیل ۱۳۹۸ در شیراز، شهرداری این شهر به دلیل تخلفات و کاستی‌های عملکردی، مورد انتقادات جدی قرار گرفته است. یکی از تخلفات اصلی، عدم اخذ مجوز قانونی از نهادهای مربوطه در تصرف و ساخت‌وساز در بستر رودخانه‌ها است. این اقدام، مغایر با قوانین موجود از جمله قانون توزیع عادلانه آب و ماده ۱۳ آیین‌نامه مربوط به بستر و حریم رودخانه‌ها می‌باشد که تصرف در بستر رودخانه‌ها را تنها با مجوز وزارت نیرو مجاز می‌داند. باین حال، شواهد حاکی از آن است که شهرداری شیراز بدون اخذ مجوزهای لازم،

اقدام به تصرف و انجام فعالیت‌های عمرانی در این بسترها نموده است (مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی، ۱۳۹۸: ۱۲-۲۴). این امر نه تنها نقض صریح قوانین است، بلکه باعث ایجاد خطرات جدی برای جان و مال شهروندان در مواقع وقوع سیل می‌شود. وجود نامه‌ها و تذکرات مکرر شرکت آب منطقه‌ای فارس مبنی بر غیرقانونی بودن این اقدامات، نشان‌دهنده استمرار تخلفات شهرداری در این زمینه است. بی‌توجهی به این هشدارها و ادامه عملیات عمرانی بدون هماهنگی، مسئولیت شهرداری را در وقوع خسارات ناشی از سیل افزایش داده است.

علاوه بر عدم اخذ مجوز، عدم اتخاذ تدابیر پیشگیرانه مؤثر برای مقابله با سیل از جمله کوتاهی‌های شهرداری شیراز محسوب می‌شود. بر اساس بند ۱۴ ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها، این نهاد موظف است تدابیر لازم را برای حفظ شهر از خطرات طبیعی مانند سیل اتخاذ کند. باین‌حال، شواهد موجود نشان می‌دهد که شهرداری شیراز در پیش‌بینی و پیشگیری از وقوع سیل اخیر کوتاهی کرده است. این کوتاهی شامل عدم برنامه‌ریزی مناسب برای مدیریت مسیل‌های طبیعی و عدم اجرای طرح‌های مؤثر برای کاهش خطر سیل بوده است. همچنین، ناهماهنگی میان شهرداری و سایر نهادهای مسئول در مدیریت بحران، منجر به ناکارآمدی اقدامات پیشگیرانه شده است. علی‌رغم هشدارهای مکرر هواشناسی و تذکرات مربوطه، عدم اقدام به موقع شهرداری برای اتخاذ تدابیر پیشگیرانه، منجر به تشدید خسارات ناشی از سیل شده است. این وضعیت نشان‌دهنده نیاز به اصلاحات اساسی در نظام حقوقی و مدیریتی شهرداری برای مقابله با مخاطرات طبیعی است.

یکی دیگر از تخلفات مهم، عدم لایروبی مستمر رودخانه‌ها و حوضچه آرامش در محدوده شهری است. بند ۲ ماده ۵۵ قانون شهرداری‌ها، تنظیم و لایروبی انهار عمومی و مجاری آب را به‌عنوان یکی از وظایف شهرداری تعیین کرده است. باین‌حال، شواهد نشان می‌دهد که در مورد سیل اخیر، شهرداری شیراز در اجرای این وظیفه قانونی کوتاهی کرده است. لایروبی مستمر رودخانه‌ها و مسیل‌ها نه تنها به کاهش احتمال وقوع سیل کمک می‌کند، بلکه از تجمع رسوبات و کاهش ظرفیت عبور آب جلوگیری می‌نماید. علی‌رغم هشدارهای متعدد از سوی شرکت آب منطقه‌ای فارس و سایر نهادهای ذی‌ربط، اقدامات پیشگیرانه نظیر لایروبی در محدوده دروازه قرآن انجام نشده است. این کوتاهی نه تنها موجب افزایش حجم آب و شدت خسارات شده، بلکه نشان‌دهنده ضعف در برنامه‌ریزی و اجرای

وظایف قانونی شهرداری است. در نتیجه، نیاز به همکاری بهتر میان شهرداری و سایر نهادهای مسئول در مدیریت رودخانه‌ها و مسیل‌ها، به وضوح احساس می‌شود.

۲.۶ شرکت آب منطقه‌ای فارس

شرکت آب منطقه‌ای فارس، به عنوان یکی از نهادهای مسئول در مدیریت منابع آبی، در وقوع سیل سال ۱۳۹۸ منطقه دروازه قرآن با کوتاهی‌های متعددی مواجه بوده است. یکی از مهم‌ترین این موارد، عدم نظارت کافی بر اقدامات شهرداری در تجاوز به بستر رودخانه‌ها و اجرای پروژه‌های عمرانی غیرمجاز است. بر اساس نامه‌های رسمی، شرکت آب منطقه‌ای اعلام کرده است که در اجرای پروژه ساماندهی رودخانه تنگ الله‌اکبر نظارتی بر عملکرد شهرداری نداشته و مسئولیت این پروژه را بر عهده متولی آن یعنی شهرداری دانسته است. این موضع‌گیری با وظایف قانونی شرکت که بر اساس تبصره ۴ ماده ۲ قانون توزیع عادلانه آب و دستورالعمل حفاظت از منابع آبی، موظف به نظارت و جلوگیری از تصرفات غیرمجاز در بستر رودخانه‌ها است، در تناقض است. علاوه بر این، شرکت آب منطقه‌ای تنها به صدور اخطاریه و هشدار اکتفا کرده و هیچ‌گونه اقدام عملیاتی مؤثری برای جلوگیری از ادامه تصرفات یا رفع تخلفات انجام نداده است. قصور در ایفای نقش نظارتی، موجب شد تا شهرداری شیراز بدون دریافت مجوزهای قانونی، به فعالیت‌های عمرانی غیرمجاز در بستر رودخانه ادامه دهد که این اقدامات، خطر وقوع سیل و خسارات ناشی از آن را تشدید کرد. (سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، ۱۳۹۸: ۳-۱۲) از سوی دیگر، ارجاع اختلافات بین شهرداری و شرکت آب منطقه‌ای به استناداری، بدون پیگیری جدی از سوی شرکت، نشان‌دهنده ضعف در بهره‌گیری از ابزارهای حقوقی و قانونی برای حفاظت از منابع آبی است.

یکی دیگر از موارد قصور شرکت آب منطقه‌ای فارس، عدم توجه به طرح‌های مطالعاتی ارائه شده توسط شرکت‌های مهندسی مشاور برای مدیریت سیل در حوضه آبریز دروازه قرآن است. بر اساس گزارش‌های موجود، شرکت مهندسی مشاور آبسار فارس و شرکت آمایش آب و خاک در سال‌های ۱۳۸۱ و ۱۳۸۴ طرح‌هایی مبنی بر احداث دو بند تأخیری و بهبود سیستم لوله‌گذاری در این منطقه ارائه دادند. این طرح‌ها که به عنوان راهکارهای مؤثر برای کاهش خطر سیل شناسایی شده بودند، با تأیید شهرداری شیراز به شرکت آب منطقه‌ای ارسال شدند. با این حال، عدم پیگیری لازم از سوی شرکت آب منطقه‌ای برای اجرای این

طرح‌ها موجب شد که هیچ‌گونه اقدامی برای پیشگیری از وقوع سیل انجام نشود. مطالعات فنی نشان می‌دهد که احداث بندهای تأخیری و بهبود زیرساخت‌های مدیریت سیل می‌توانست از بروز چنین خسارات گسترده‌ای جلوگیری کند. با وجود هشدارهای کارشناسی و وقوع سیل‌های متعدد در گذشته، شرکت آب منطقه‌ای نسبت به این موضوعات بی‌توجهی کرده و اقدامات لازم را انجام نداده است (سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، ۱۳۹۸: ۳-۱۲). این کوتاهی نه تنها نقض مسئولیت قانونی شرکت، بلکه نشانه‌ای از ناکارآمدی در مدیریت منابع آبی و پیشگیری از بحران‌های طبیعی محسوب می‌شود. در نتیجه، شرکت آب منطقه‌ای، به دلیل عدم نظارت کافی و عدم اجرای طرح‌های مصوب، در وقوع سیل اخیر مسئولیت جدی دارد.

۳.۶ ستاد مدیریت بحران

ستاد مدیریت بحران به‌عنوان نهادی مسئول در پیشگیری، آمادگی و مدیریت بحران‌های طبیعی، در جریان سیل دروازه قرآن با کوتاهی‌های مشهودی در انجام وظایف قانونی خود مواجه بوده است. با توجه به هشدارهای سازمان هواشناسی مبنی بر احتمال افزایش بارندگی‌ها و وقوع سیل، جلسه اضطراری شورای مدیریت بحران یک روز پیش از وقوع حادثه برگزار شد، اما این جلسه به نظر می‌رسد که فاقد تصمیمات عملیاتی و تدابیر مؤثر بوده است. بررسی گزارش‌های موجود نشان می‌دهد که تمرکز این جلسه عمدتاً بر مسائل کلی و حریم رودخانه خشک بوده و هیچ مقرره خاصی برای دستگاه‌های مرتبط جهت انجام اقدامات پیشگیرانه تصویب نشده است. عدم ارائه گزارشی از اقدامات انجام‌شده توسط ستاد مدیریت بحران به کارگروه حقوقی، علی‌رغم درخواست رسمی برای پاسخگویی، نشانه‌ای از ضعف در شفافیت و پاسخگویی این نهاد محسوب می‌شود. همچنین، ستاد مدیریت بحران در بازه زمانی محدود اما مهم پیش از وقوع سیل، اقدامی در جهت تخلیه منطقه، جلوگیری از تراکم خودروها در محوطه تفریحی دروازه قرآن، یا مسدود کردن مسیرهای خطرناک انجام نداد (صیقل و همکاران، ۱۳۹۸: ۲۱۳-۲۱۴). این کمبودها، علیرغم هشدارهای موجود و آگاهی از پتانسیل بالای خطر، نشان‌دهنده عدم آمادگی کافی این ستاد در مدیریت شرایط بحرانی است.

در زمان وقوع سیل، ستاد مدیریت بحران موفق به اتخاذ اقدامات مؤثر برای کاهش خسارات جانی و مالی نشد. بر اساس شواهد و مستندات، تمرکز سیل حدود ۳۱ دقیقه ادامه

داشت که این بازه زمانی فرصت کافی برای انجام اقدامات اضطراری، نظیر تخلیه خودروها از محوطه و ممنوعیت توقف در مناطق خطرناک را فراهم می‌کرد. تصاویر ضبط‌شده از حادثه، تعداد زیاد خودروها در حاشیه بزرگراه شیراز-اصفهان و محوطه دروازه قرآن را نشان می‌دهد که این امر، به‌ویژه در ایام تعطیلات، از پیش قابل پیش‌بینی بوده است. ستاد مدیریت بحران می‌توانست با هماهنگی نیروی انتظامی و پلیس راهور، خروجی‌های منتهی به مناطق سیل‌خیز را مسدود کرده و از ورود یا توقف خودروها در این محوطه جلوگیری نماید. عدم انجام چنین اقداماتی، بیانگر ضعف در تصمیم‌گیری سریع و اجرای برنامه‌های عملیاتی در زمان بحران است.

۴.۶ اداره کل راه و شهرسازی

اداره کل راه و شهرسازی استان فارس، به‌عنوان مجری پروژه جاده کمربندی خرامه-زیباشهر، نقشی مستقیم و غیرقابل‌انکار در وقوع سیل دروازه قرآن داشته است. اجرای این پروژه با ایجاد موانع مصنوعی در مسیر طبیعی جریان آب و تخریب پوشش گیاهی منطقه، باعث افزایش شدت جریان آب و تشدید خسارات ناشی از سیل شد. مطابق ماده ۱۹۱ قانون برنامه پنجم توسعه، اداره کل راه و شهرسازی موظف به انجام مطالعات آمایش سرزمین و ارزیابی مخاطرات طبیعی از جمله سیل پیش از اجرای این پروژه بوده است. شواهد موجود نشان می‌دهد که این اداره کل به این تکلیف قانونی خود عمل نکرده و بدون انجام مطالعات لازم، پروژه را به مرحله اجرا رسانده است. این کوتاهی، برخلاف مقررات حفاظت از محیط‌زیست و توسعه پایدار، نقض آشکار قوانین بوده و خسارات زیست‌محیطی و جانی گسترده‌ای به دنبال داشته است (مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی، ۱۳۹۹: ۱۴-۱۸). عدم رعایت الزامات قانونی در این پروژه نه تنها موجب بروز حادثه شد، بلکه اعتماد عمومی به عملکرد دستگاه‌های اجرایی را نیز کاهش داده است. مسئولیت این اداره در تخطی از اصول زیست‌محیطی و مدیریت ناکارآمد پروژه، نیازمند رسیدگی دقیق حقوقی و پاسخگویی جدی از سوی نهادهای نظارتی است.

اداره کل حفاظت محیط‌زیست نیز در این حادثه به‌عنوان نهاد نظارتی در حوزه محیط‌زیست، قصور آشکاری داشته است. بر اساس ماده ۶ قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست، این اداره موظف به نظارت دقیق بر تمامی پروژه‌های عمرانی و اطمینان از رعایت استانداردهای زیست‌محیطی بوده است. در مورد پروژه جاده کمربندی خرامه-

زیباشهر، عدم نظارت کافی از سوی این اداره و صدور مجوز برای پروژه‌ای که استانداردهای زیست‌محیطی را رعایت نکرده، موجب تضییع حقوق عمومی و تشدید خسارات سیل شده است. این اداره کل می‌توانست با اعمال اختیارات قانونی خود و جلوگیری از تخلفات، مانع از پیشرفت پروژه تا زمان انطباق آن با الزامات زیست‌محیطی شود. عدم هماهنگی این نهاد با اداره کل راه و شهرسازی و بی‌توجهی به هشدارهای زیست‌محیطی، نشان‌دهنده ضعف جدی در مدیریت مشترک دستگاه‌های اجرایی برای حفاظت از محیط‌زیست است. پیامدهای این قصور، نه تنها در تخریب محیط‌زیست و افزایش خسارات مالی و جانی حادثه، بلکه در کاهش اعتبار و اعتماد عمومی به دستگاه‌های اجرایی و نظارتی نیز نمایان است.

۵.۶ اداره کل منابع طبیعی استان فارس

اداره کل منابع طبیعی استان فارس در حادثه سیل دروازه قرآن با چالش‌های پیچیده‌ای در مدیریت حوضه آبخیز این منطقه مواجه بوده است. یکی از مسائل اصلی، پراکندگی مسئولیت‌ها و تداخل مالکیت اراضی میان دستگاه‌های مختلف از جمله نهادهای نظامی، سازمان حفاظت محیط‌زیست و اداره کل راه و شهرسازی است. این تداخل‌ها، ناشی از وضعیت خاص حقوقی و جغرافیایی منطقه است که بخشی از آن در محدوده حفاظت‌شده کوه بوده و بخشی دیگر در مناطق شهری و استحفاظی نهادهای نظامی قرار دارد. علی‌رغم الزام قانونی به همکاری میان دستگاه‌های اجرایی، مستندات نشان می‌دهد که طرح‌های آبخیزداری به دلیل محدودیت‌های قانونی مرتبط با مالکیت و تضاد وظایف اجرایی، به‌طور کامل اجرا نشده است. این وضعیت با عدم اجرای مواد ۱۰ قانون زمین شهری و ماده ۲۰ آیین‌نامه اجرایی آن که به تغییر کاربری اراضی برای توسعه شهری منجر شده، تشدید گردیده است. علی‌رغم وجود ظرفیت‌های قانونی برای هماهنگی میان دستگاه‌ها، مانند ماده ۷ قانون حفاظت و بهسازی محیط‌زیست که مجوز اجرای طرح‌های عمرانی با رعایت ضوابط زیست‌محیطی را فراهم می‌کند، شواهد نشان‌دهنده عدم اجرای مؤثر این ظرفیت‌ها در حوضه آبخیز دروازه قرآن است. در نتیجه، اداره کل منابع طبیعی نه تنها در انجام وظایف خود برای پیشگیری از بحران با محدودیت‌های اجرایی مواجه بوده، بلکه عدم هماهنگی میان دستگاه‌ها موجب ناکارآمدی اقدامات پیشگیرانه در کنترل سیل گردیده است.

یکی دیگر از چالش‌های اداره کل منابع طبیعی، عدم اجرای مؤثر طرح‌های آبخیزداری علی‌رغم امکان‌پذیری قانونی در برخی بخش‌های حوضه آبریز دروازه قرآن است. این اداره کل به استناد قوانین موجود، مانند قانون حفاظت و بهره‌برداری از منابع طبیعی و آبخیزداری، موظف به انجام مطالعات و اجرای طرح‌های مدیریت آبخیزداری در مناطقی بوده که خارج از محدوده حفاظت‌شده قرار دارند. با این حال، مستندات نشان می‌دهد که این طرح‌ها یا به‌طور کامل اجرا نشده یا تأثیرگذاری کافی نداشته‌اند. در مناطقی که محدودیت‌های قانونی خاصی وجود ندارد، اداره کل منابع طبیعی می‌توانست با استفاده از ظرفیت‌های قانونی و هماهنگی با دستگاه‌های اجرایی دیگر، طرح‌های مؤثر آبخیزداری را اجرا نماید؛ اما کمبود اعتبارات، نبود برنامه‌ریزی جامع و ضعف هماهنگی میان دستگاه‌های مختلف از جمله موانع اصلی اجرای این طرح‌ها بوده است. این ناکامی نه تنها نشان‌دهنده ضعف در مدیریت منابع طبیعی، بلکه گواهی بر لزوم بازنگری در رویکردهای قانونی و اجرایی برای مدیریت یکپارچه حوضه‌های آبریز و پیشگیری از بحران‌های مشابه در آینده است.

۷. نتیجه‌گیری

سیل فروردین ۱۳۹۸ شیراز به‌وضوح نارسایی‌های جدی در مدیریت بحران، رعایت قوانین مرتبط با مدیریت منابع طبیعی و عملکرد نهادهای دولتی را نشان داد. این حادثه نه تنها خسارات مالی گسترده‌ای را به دنبال داشت، بلکه جان ۲۲ نفر از هم‌وطنان را نیز گرفت که اهمیت توجه به مسئولیت مدنی نهادهای عمومی را برجسته می‌سازد. تحلیل وقوع این سیل نشان می‌دهد که تبدیل مسیل دروازه قرآن به خیابان، احداث سازه‌های غیراستاندارد و عدم انجام لایروبی مستمر از سوی شهرداری شیراز، عوامل کلیدی وقوع سیل بودند. این نارسایی‌ها در کنار قصور سایر نهادهای مرتبط نظیر شرکت آب منطقه‌ای و اداره کل راه و شهرسازی، به وخامت اوضاع افزود. با توجه به پیشینه وقوع سیل در این منطقه و هشدارهای کارشناسی، این حادثه به‌هیچ‌وجه غیرقابل‌پیش‌بینی یا اجتناب‌ناپذیر نبود و کوتاهی‌های مکرر دستگاه‌ها در انجام وظایف قانونی خود، عامل اصلی در وقوع و شدت این بحران شناخته می‌شود.

در این حادثه، ارکان مسئولیت مدنی از جمله ضرر، تقصیر و رابطه سببیت به‌وضوح قابل‌مشاهده است. خسارات مالی و جانی ناشی از این سیل نتیجه بی‌توجهی به ضوابط مدیریت شهری و عدم نظارت کافی بر ساخت‌وسازها بوده است. تقصیر نهادها از جمله

مسئولیت مدنی نهادها و مؤسسات عمومی ... (طاهره مشایخ و دیگران) ۲۶۳

شهرداری شیراز، شرکت آب منطقه‌ای و سایر دستگاه‌های مسئول، به‌صورت ترک فعل و اقدامات غیراستاندارد نقش مؤثری در وقوع این حادثه داشته است. با توجه به اسباب عرضی در این رویداد، خسارت‌های ناشی از سیل مستند به عملکرد تمامی نهادهای مسئول است و هر یک، به نسبت تقصیر خود، در ایجاد و تشدید خسارات نقش داشته‌اند. اگرچه شهرداری شیراز ممکن است سهم بیشتری از تقصیر را داشته باشد، اما مسئولیت به‌طور انحصاری بر عهده یک نهاد خاص نیست، بلکه نتیجه عملکرد مشترک چندین دستگاه است. بر همین اساس، بررسی قوانین مرتبط، از جمله ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی، ضرورت بازنگری در نظام نظارت و مدیریت شهری را برای پیشگیری از چنین حوادثی برجسته می‌کند.

در تحلیل مبتنی بر جامعه‌شناسی انتقادی حقوق، تعدد عوامل و اسباب در وقوع سیل شیراز بررسی شد و مشخص گردید که مسئولیت این حادثه متوجه چندین نهاد است که هر یک به نسبت تقصیر خود در وقوع و تشدید خسارات نقش داشته‌اند. شهرداری شیراز، به دلیل اقداماتی مانند تبدیل مسیل به خیابان و ایجاد سازه‌های غیراستاندارد، سهم بیشتری در این حادثه داشته، اما سایر نهادها از جمله شرکت آب منطقه‌ای، اداره کل راه و شهرسازی و ستاد مدیریت بحران نیز به‌عنوان عوامل مؤثر در تشدید خسارات مورد بررسی قرار گرفتند. این تحلیل، که با رویکرد جامعه‌شناسی انتقادی حقوقی انجام شده است، نشان می‌دهد که قوه قاهره (فورس ماژور) در این حادثه مصداق ندارد، زیرا سیل شیراز هم قابل پیشگیری و هم قابل پیش‌بینی بوده است. بررسی قوانین و مقررات مرتبط، بر اهمیت رابطه سببیت میان اقدامات دستگاه‌های مسئول و وقوع حادثه تأکید دارد و نشان می‌دهد که بدون اصلاح اساسی در رویه‌ها و قوانین، احتمال تکرار چنین حوادثی همچنان وجود دارد. بنابراین، در تحلیل مسائل حقوقی، اتخاذ رویکرد انتقادی و جامعه‌شناختی ضروری است، چراکه بسیاری از ابعاد اجتماعی در مطالعات حقوقی سنتی مورد غفلت قرار می‌گیرد.

کتاب‌نامه

احمدی بهرامی، حمید، ضمان قهری (۱۳۹۱). مسئولیت مدنی. چاپ اول. تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
استوار سنگری، کورش. (۱۳۹۸). بررسی ابعاد حقوقی سیل فروردین ۹۸ شیراز. فصلنامه گزارش، شماره ۹، صفحات ۱۰-۱۲.

امامی، محمد و استوار سنگری، کورش. (۱۴۰۳). حقوق اداری (جلد اول: شامل مباحث حقوق اداری ۱ و ۲). تهران: نشر میزان.

- بادینی، حسن. (۱۴۰۲). فلسفه مسئولیت مدنی. تهران: شرکت سهامی انتشار.
- جوان جعفری، محمدرضا، گرجی آذربایجانی، علی اکبر و نجات خواه مرتضی. (۱۴۰۰). مطالعه تطبیقی رابطه حقوق تأمین اجتماعی و مسئولیت مدنی. فصلنامه حقوق اداری، ۸(۱)، ۷۶-۵۷.
- حاجی عزیزی، بیژن، جعفری، فیض الله و توکلی نهاد، رضا. (۱۴۰۱). اخلاقی بودن مسئولیت مدنی محض. مجله علمی حقوق خصوصی، ۱۹(۱)، ۹۲-۷۳.
- داوید، رنه؛ ژوفره اسپینوزی، کامی (۱۳۸۴). درآمدی بر حقوق تطبیقی و دو نظام بزرگ حقوقی معاصر. ترجمه سید حسین صفایی. تهران: نشر میزان.
- رحیمی، حبیب اله و طرف، فاطمه. (۱۳۹۷). بررسی ویژگی های عدالت مطلوب در ماده اول قانون مسئولیت مدنی ایران در مقایسه با نظریه عدالت توزیعی جان راولز. پژوهش حقوق خصوصی، ۷(۲۵)، ۸۸-۵۹.
- رحیمی، حبیب اله. (۱۳۹۷). تحولات مسئولیت مدنی دولت به سبب صدور و اجرای آرای قضایی با تصویب قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری جدید. پژوهش حقوق عمومی، ۲۰(۵۹)، ۱۶۸-۱۹۱.
- رستمی، ولی و بهادری جهرمی، علی. (۱۳۸۸). مسئولیت مدنی دولت. پژوهش نامه حقوق اسلامی، ۱۰(۱)، ۱۰۵-۶۹.
- زرگوش، مشتاق (۱۴۰۳). مسئولیت مدنی دولت (مبانی نظری). تهران: میزان
- زرگوش، مشتاق. (۱۳۹۶). مسئولیت مدنی دولت (جلد دوم). تهران: نشر میزان. زرگوش، ۱۳۹۶: ۲۲۱
- سازمان زمین شناسی و اکتشافات معدنی کشور، مرکز منطقه جنوب کشور (شیراز). (۱۳۹۸). گزارش مقدماتی سیل ۵ و ۶ فروردین ۱۳۹۸ شهر شیراز از دیدگاه زمین شناسی. تهران: سازمان زمین شناسی و اکتشافات معدنی کشور.
- سربازیان اسفندآباد، مجید و زهیری، امیر. (۱۴۰۳). مبانی و آثار عدالت توزیعی در نظام مسئولیت مدنی. مطالعات تطبیقی حقوق کشورهای اسلامی، ۲(۳)، ۱۰۴-۸۹.
- شهینی، احمد. (۱۳۹۲). مسئولیت مدنی دستگاه های دولتی ناشی از وضع مقررات خلاف قانون؛ کنکاشی در یک رأی وحدت رویه دیوان عدالت اداری. فصلنامه رأی، دوره دوم، ۱ (بهار، پیاپی ۲).
- صالحی مازندرانی، محمد. (۱۳۸۵). تأملی بر مسئولیت مدنی قاضی در اصل ۱۷۱ قانون اساسی. حقوق اسلامی، ۲(۷)، ۱۳۳-۱۶۰.
- صیقل، یزدان، بنی نعیمه، عیسی و ایرانی، امیر. (۱۳۹۸). جهت گیری سیاست کیفری بر مبنای دانش مخاطرات (مطالعه موردی: سیل فروردین ۱۳۹۸ در خوزستان و شیراز). مدیریت مخاطرات محیطی، ۶(۳)، ۲۱۹-۲۰۵.
- عباسیان پور، مرضیه، ساعدی، بهزاد، آل بویه، علی. (۱۴۰۱). بررسی ابعاد اخلاقی مسئولیت مدنی دولت نسبت به زیست جهانی. اخلاق در علوم و فناوری، ۱۷(۴)، ۳۱-۲۵.

مسئولیت مدنی نهادها و مؤسسات عمومی ... (طاهره مشایخ و دیگران) ۲۶۵

کریمی باصری، صادق و شهاب زاده، مرجان. (۱۴۰۱). شناسایی پیشران‌های مؤثر بر مدیریت بحران در بافت مرکزی شهر شیراز با رویکرد پدافند غیرعامل. مدیریت بحران، ۱۱ (ویژه نامه پدافند)، ۱۲۷-۱۴۸.

الماسی، نجادعلی و قاسمی، حمید. (۱۳۹۸). نگرشی انتقادی به چالش‌های حقوق عمومی مسئولیت مدنی حاکمیت تقنینی (قوه مقننه). مطالعات حقوق خصوصی، ۴۹ (۱)، ۱-۱۶.

مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی. (۱۳۹۹). مجموعه گزارش‌های تخصصی سیل‌های فروردین ۱۳۹۸ (گزارش دوم): سیل دروازه قرآن شیراز - گزارش کارگروه مخاطرات. تهران: مرکز تحقیقات راه، مسکن و شهرسازی.

مرکز تحقیقات شورای نگهبان. (۱۳۸۱). مجموعه نظرات شورای نگهبان (جلد ۲). تهران: ناشر مرکز تحقیقات شورای نگهبان.

ملکی، علی و نجم سهیلی، فاطمه. (۱۴۰۰). جبران خسارت‌های شغلی متهمین بی‌گناه در نظام جزایی ایران. دو فصلنامه بین‌المللی تحقیقات حقوق قضایی، ۲، ۲۷۱۷-۱۱۳۲.

هاشمی، سید محمود، استوار سنگری، کورش، هاشمی، سید محمد و ضرابی، حمید. (۱۳۹۷). مسئولیت مدنی دولت ناشی از فقدان، نقص یا سوء کاربرد تجهیزات پزشکی. تحقیقات حقوقی بین‌المللی، ۱۱ (۴۲)، ۵۵-۸۰.

واعظی، سید مجتبی. (۱۳۹۴). معیار عمل حاکمیت در حقوق اداری ایران. مطالعات حقوقی، ۷ (۲)، ۱۹۹-۲۲۰.

ولایی، علی، یاوری، اسدالله و گرجی ازندریانی، علی اکبر. (۱۴۰۱). در سودای مسئولیت پذیری قانون‌گذار: درنگی بر مسئولیت مدنی ناشی از اعمال تقنینی. مطالعات حقوق تطبیقی، ۱۳ (۲)، ۸۸۷-۹۱۲.

Bagchi, A. (2008). Distributive Justice and Private Law. *Hastings Law Journal*

Cane, P. (2014). Tort Law and Public Functions. In J. Oberdiek (Ed.) *Philosophical Foundations of the Law of Torts* (First Edition p. 149). Oxford University Press.

Fairgrieve, D. & Squires, D. (2019). *The Negligence Liability of Public Authorities* (2nd ed.). Oxford University Press.

Hofmann, H. C. H., Rowe, G. C., & Türk, A. H. (Eds.). (2011). *Administrative Law and Policy of the European Union*. Oxford University Press.

Perry, S. (2009). The Role of Right-Based Theory of Negligence Law. In A. Robertson & H. W. Tang (Eds.) *The Goals of Private Law*. Hart Publishing.

Smith, S. (2009). Unjust Enrichment: Nearer to Tort Than Contract. In *Philosophical Foundations of Unjust Enrichment*. Oxford University Press.